

аспірант кафедри англійської
філології і філософії мови
імені професора
О.М. Мороховського
Київського національного
лінгвістичного університету

ПРОБЛЕМА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАВОСЛАВНИХ ПРОПОВІДЕЙ)

У сучасній науці спостерігається інтеграція положень різних галузей знань – герменевтики, когнітології, культурології, лінгвістики, літературознавства, семіотики, текстології, філософії. Точкою перетину цих дисциплін виступає текст, який водночас є й об'єктом їхніх досліджень [1, с. 8–12], що вказує на *міждисциплінарний* статус розвитку текстологічних студій [2, с. 18].

Перспективним у сучасному мовознавстві є вивчення не тільки текстів, а й різнорівневих відношень між ними, що отримало назву *інтертекстуальності*. У науковий обіг термін «інтертекстуальність» (фр. «intertextualité», від лат. *inter* «між» і *textum* «тканина, зв'язок, будова») упроваджено семіологом, літературознавцем і психоаналітиком Юлією Крістевою в 1967 році у статті «Бахтін, слово, діалог і роман» [3, с. 97–124]. Поняттю «інтертекстуальність» передував термін «міжтекстовий діалог», яким дослідниця вказувала на особливі діалогічні відношення текстів.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемі інтертекстуальності, дає підставу розглядати це явище як складну *міждисциплінарну категорію*. Синтезуючи різні підходи до осмислення інтертекстуальності, констатуємо існування двох провідних концепцій інтертексту: *літературознавчої* (М. Бахтін, Ю. Крістева, Н. Кузьміна, Ю. Лотман, І. Смірнов, П. Тороп, Н. Фатеева, R. Barthes, G. Genett) і *лінгвістичної* (Р. Богранд, О. Воробйова, У. Дресслер, Н. Кравченко, О. Переломова, О. Селіванова, Н. Фейрклаф, В. Чернявська).

Отже, у *літературознавчій концепції* виділяються два аспекти усвідомлення інтертекстуальності, а саме:

а) *широкий аспект* (М. Бахтін, Б. Гаспаров, Ю. Крістева, Ю. Лотман, І. Смірнов, П. Тороп, R. Barthes, G. Genett, Ch. Grivel, M. Riffaterre), згідно з яким інтертекстуальність співвідноситься з культурно-семіотичним підходом до осмислення літератури, культури, суспільства як відкритого безмежного явища. Увага дослідників спрямована на взаємодію текстів і пов'язаних із ними смислів. Концепція інтертекстуальності в зазначеному аспекті набуває особливого розвитку в ракурсі постструктуралістської парадигми – із фокусуванням не стільки на текстах, скільки на відношеннях між ними, через що відбувається «розчинення самоцінності авторської свідомості в колективній» [2, с. 198–199].

У цьому ракурсі інтертекстуальність усвідомлюється як «діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний)» [4, с. 191] або, як відзначали М. Бахтін і К. Леві-Стросс, як зв'язок із подальшим (прокурсивним) текстотворенням, «із тим, що ще буде створено, прогностичний вплив певного тексту на подальший розвиток тексти, жанру, семіосфери тексту» [5, с. 515].

Аналізуючи православну проповідь у широкому чи інтерсеміотичному аспекті, ми дійшли висновку, що проповідь може бути як вербальною, так і невербальною, гіпертекстуальною, а також полікодовою, тобто з використанням візуалізації. Як своєрідну проповідь можна розглядати ікону, дзвін, одяг кліриків і православних християн, їхні жести й узагалі їхнє життя, сучасні публікації проповідей на сторінках газет, журналів (із фотографіями), проповідь на телебаченні чи в соціальних мережах, а також на білбордах. Усвідомлення проповіді в значенні Слова Божого, що передається устами людини, визначає всеосяжну внутрішню діалогічність та інтертекстуальність проповідницьких текстів, які аналізуються нами на наявність міжтекстових зв'язків;

б) *вузький аспект* (Н. Кузьміна, Г. Слишкін, Н. Фатеева, Н. Фейрклаф, Ю. Караулов, В. Красних, Н. Кузьміна, А. Чікібаєв), згідно з яким аналізуються типи відносин між конкретним текстом та іншими текстами або між текстом і його фрагментами як проблема запозичень і впливів, внутрішніх мотивів твору (стилізація, пародіювання й колаж), цитат, алюзій, різних форм чужої мови та ремінісценцій. Одним із завдань цього аспекту є спроба класифікувати й диференціювати типи відносин у конкретному тексті та між текстами. Такий ракурс літературознавчого вивчення інтертекстуальності видається, на думку деяких науковців, не зовсім перспективним і актуальним через те, що він «повторює під новою етикеткою старі погляди літературознавства, риторики, класичної філології» [2, с. 200–201].

У вузькому аспекті інтертекстуальність розуміється як безпосереднє співіснування двох або більше текстів в одному, що маркується цитуванням (прямим, непрямим, вільним, наративним повідомленням без викладу змісту, псевдоцитуванням), алюзіями, ремінісценціями тощо. Текст включає цитатний матеріал двох видів: актуальні цитати й прецедентні тексти та прецедентні феномени.

Актуальні цитати визначаються як цитати з адресацією, що формують описовий шар тексту [6, с. 47]. Наприклад, у досліджуваній нами православній проповіді це можуть бути цитати з Біблії (Нового Завіту: Святого Євангелія чи Послання Апостолів [7]), цитати найбільш відомих Святих Отців [8]:

“Do you recall some biblical verses about the importance of God’s word? When Jesus was hungry, He was tempted to turn stones into bread. But He rejected the temptation and said: **“Man shall not live by bread alone, but by every word that proceeds from the mouth of God”** (Mt 4:4) [9]. У цьому прикладі розрізняємо як вільне цитування уривка з Євангельського читання, яке виголошується в перших реченнях проповіді, так і пряме цитування, що виділене жирним шрифтом.

«Мы слышали сегодня слова святого апостола Павла о том, что мы должны дорожить временем, **«потому что дни лукавы»** (Еф. 5:16). Удивительно, как слова апостола, жившего в I веке, перекликаются со словами Отца Церкви VII века и как они актуальны для нас сегодня, на рубеже XX и XXI веков. **«Дни лукавы»**, – говорит апостол Павел; **«век нынешний развертится»**, – пишет святой Иоанн Лествичник. Слова апостола Павла по-славянски звучат так: **«Искупующе время, яко дние лукави суть»**; это – буквальный перевод греческого оригинала. Время настолько дорого, что его нужно **«выкупать»**, покупать, его нельзя **«распродавать»** за бесценок, тратит попусту» [10]. У цьому прикладі перегукуються прямі цитати з Послання Апостолів (I ст.), вислови Святого Отця (VII ст.) і їхня співвіднесеність із сьогоденням і з можливим подальшим текстотворенням (прокурсивний зв’язок). Як засіб стилізації використовується церковнослов’янська мова.

«Тільки-но пролунали підбадьорливі слова Христа, сказані зітленій Ним жінці, як із дому Іаїра прийшли слуги сказати, що дочка його вмерла, і нехай він не турбує Вчителя (Лк. 8, 49). Побачивши розгубленість батька, Христос говорить: «Не бійся, тільки віруй, і спасена буде» (Лк. 8, 50). Які світлі слова! Як вони підтримують кожну душу у хвилини сумніву, нудьги або відчаю. Тільки віруй, що Господь завжди з тобою, що Він, Милосердний, не залишить тебе. Чого боятися? Що може настрахати віруючу людину?» [11, с. 256]. У виділених висловленнях використовується пряме та непряме цитування з Нового Завіту.

Іншим видом цитатного матеріалу є **прецедентні тексти й прецедентні феномени**: цитати, що формують образ, оцінку, тобто, за визначенням І. Гальперіна, «змістовно-концептуальну інформацію» [12], і мають насамперед лінгвокультурологічну цінність [13, с. 32–40], наприклад:

“As we all know, the **Eucharist** was instituted by our **Lord Jesus Christ at the Last Supper**” [14].

«Ангели вхождение Пречистыя зряще, удивившася: како Дева входит во святая святых». Такими чудними словами сегодня наполняются православные храмы» [15, с. 24].

«Сьогодні, дорогі браття й сестри, у Святому Євангелії (Лк. 6, 31–36) наводяться слова Спасителя, в яких Господь навчає нас того, чим є любов до ближнього, розкриває суть цієї любові, а також окреслює її межі» [16]. Виділені прецедентні імена мають лінгвокультурологічну цінність.

Отже, як широкий, так і вузький аспекти літературознавчої концепції ми вважаємо методологічно значущими під час аналізу православної проповіді.

Лінгвістична концепція інтертекстуальності передбачає вивчення цього феномена як текстової категорії, яка відображає «найбільш сутнісні властивості, прототипні характеристики тексту» [17, с. 24] і, на думку В. Чернявської, може бути охарактеризована як *системно-текстова* або *прототипна/типологічна* інтертекстуальність. Останній термін знаходимо у В. Дресслера та Р.-А. де Богранда, які, перераховуючи фундаментальні властивості тексту, називають 7 ознак, серед яких останньою є саме типологічна інтертекстуальність. В. Чернявська зазначає, що в цій категорії відображається особливий спосіб побудови змісту тексту й процес «розгерметизації» текстового цілого через особливу стратегію співвіднесення одного тексту з іншими текстовими/смісловими системами і їхню діалогічну взаємодію в плані й змісту, і вираження [2, с. 21, 69, 175–176].

У той час як традиційні погляди на текст і текстуальність будуються на визнанні деяких аспектів тексту «іманентними (характеризують текст як відносно автономне явище, без опори на інші тексти)» [17, с. 43], для сучасних досліджень тексту розмежування за принципом «іманентне – відносне» поступово втрачає свою актуальність. Це виражається в поглядах на текстуальність як прототипний феномен [2, с. 34, 69] і в перспективі визначає два різновекторні рівні до вивчення інтертекстуальності:

- *змістовно-смісловий рівень* відкритості одного тексту відносно інших;
- *прототипний рівень*, в якому йдеться про типологічну відкритість текстів одного функціонального стилю, типу, класу один до одного, або про їх системнотекстову відкритість.

В. Чернявська зауважує, що «кожен тип тексту відрізняється певною системою закріплених за ним специфічних ознак, на підставі яких до нього можуть бути віднесені окремі тексти. При цьому тип тексту існує в єдності як інваріантних, суворо обов’язкових і постійних ознак, так і варіативних, що реалізуються не в кожному текстовому примірнику» [2, с. 68].

Типологічна інтертекстуальність є характеристикою текстового типу, що конструюється й визначається набором інваріантних, суворо обов’язкових текстоутворюючих ознак, які мають прототипну повторюваність у процесі створення нових текстів однієї типологічної приналежності. Такий рівень інтертекстуальності ґрунтується на явищі стереотипності компонентів у структурно-композиційній організації відповідних текстів і орієнтований на типологічно мотивовані відносини між текстами. Зазначені відносини передбачають подвійний зв’язок: 1) із певним текстовим типом – канонізованою моделлю утворення й сприйняття аналогічних текстів, тобто йдеться про системнотекстові референції в результаті актуалізації інваріантних ознак текстового типу; 2) з іншими, конкретними текстами, що мають таку ж типологічну приналежність, тобто в такому разі йдеться про міжтекстові референції, які мотивовані певними текстовими канонами [2, с. 69–70].

Наприклад, найбільш розповсюдженим типом православної проповіді є недільна проповідь, зміст якої повинен мати безпосередній зв’язок з євангельським ученням [18, с. 81–82], тобто з уривком з Євангелія, що чита-

ється за недільною Божественною Літургією. Отже, фундаментальним у побудові цього типу проповіді буде саме використання уривка зі Святого Письма, без якого не можливо уявити недільну проповідь. Використання цитат такого типу є, на нашу думку, виявом *прототипної/типологічної інтертекстуальності*, оскільки важливим тут стає не повтор цитати, а саме тип джерела інтертекстуальності та його співвіднесення з текстом оригіналу.

У досліджуваній нами православної проповіді типологічна або *прототипна інтертекстуальність* співвідноситься з текстотвірною категорією, зважаючи на цілеспрямоване вираження типових і повторюваних текстових характеристик у процесі формування жанру православної проповіді, в якій головним предметом є пояснення та «сповіщення слова Божого» [18, с. 6–7]

Матеріал статті дозволив дійти висновку стосовно міждисциплінарного ракурсу вивчення інтертекстуальності завдяки наявності двох концепцій інтертексту: літературознавчої та лінгвістичної. У широкому чи інтерсеміотичному аспекті літературознавчої концепції проповіді є вербальними, невербальними, гіпертекстуальними та полікодовими. У вузькому аспекті літературознавчої концепції досліджується співіснування в проповідях двох або більше текстів, що маркується цитуванням, наявністю прецедентних текстів і прецедентних феноменів. У лінгвістичній концепції прототипна/типологічна інтертекстуальність є текстотвірною категорією, що виражає типові й повторювані текстові характеристики в процесі формування жанру православної проповіді. Обидві концепції виявляються методологічно значущими під час аналізу православної проповіді.

Перспективою подальших досліджень вважається виявлення ядерних, периферійних і допоміжних джерел інтертекстуальності та їхніх співвіднесень із текстами оригіналу. Перспективним є, на наш погляд, також розгляд текстової категорії інтертекстуальності в проекції на різноманітні когнітивні контексти, що впливають на концептуалізацію тексту його комунікантами: соціосеміотичний, міжособистісний, комунікативний (конвенції, жанри, сценарії рольової поведінки), контекст актуальної художньо-естетичної парадигми, ідеологічний тощо [19].

Література:

1. Щирова И. Многомерность текста: понимание и интерпретация : [уч. пос.] / И. Щирова, Е. Гончарова. – СПб. : ООО «Книжный Дом», 2007. – 472 с.
2. Чернявская В. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : [уч. пос.] / В. Чернявская. – М. : Директ-Медиа, 2014. – 267 с.
3. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики : пер. с фр. / Юлия Кристева. – М. : РОССПЕН, 2004. – 656 с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Кравченко Н. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа : [практическое пособие] / Н. Кравченко. – Луцк : ЧП Гадак Жанна Владимировна, типография «Вольныполиграф», 2012. – 251 с.
7. Библия, или Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – К. : Свято-Успенская Киево-Печерская Лавра; «Феникс», 2008. – 1408 с.
8. Св. Иоанн Златоуст. Творения / Св. Иоанн Златоуст. – СПб., 1898. – Т. 1. – 454 с.
9. Father Theodore Stylianosopoulos. Seed and soil / Father Theodore Stylianosopoulos [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.goarch.org/archdiocese/departments/outreach/resources/sermons/2005/seedandsoil>.
10. Иларион (Алфеев), Митрополит Волоколамский. Человеческий лик Бога. Проповеди / Митрополит Волоколамский Иларион (Алфеев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hilarion.ru/works/bookpage/Russian/hf>.
11. Володимир (Сабодан), Митрополит Київський і всієї України. В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа: Послання, проповіді, промови, інтерв'ю / [автор проекту та упорядник диякон О. Драбинко]. – К. : Видання Київської Митрополії, 2005. – 492 с.
12. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования / И. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
13. Казак М. Дискурсивность и интертекстуальность журналистского текста / М. Казак // Проблемное поле дискурсологии : [сб. науч. ст.] / [под ред. д. ф. н., проф. А.В. Полонского]. – Белгород : Политерра, 2010. – С. 32–40.
14. Father Alkiviadis Calivas. The Gift of Eternal Life / Father Alkiviadis Calivas [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.goarch.org/archdiocese/departments/outreach/resources/sermons/2004/communion>.
15. Антоний (Паканич), митр. Все мы призваны к святости. Избранные проповеди / митр. Антоний (Паканич). – К. : Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2016. – 256 с.
16. Онуфрій (Березовський), Митрополит Київський і всієї України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.church.ua/2016/10/16/blazhennishij-mitropolit-onufrij-rozpoviv-pro-te-yak-lyubiti-vsix/>.
17. Воробьёва О. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межкультурная коммуникация) : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.19 / О. Воробьёва. – Москва, 1993. – 382 с.
18. Феодосий, епископ Полоцкий и Глубокский. Гомилетика. Теория церковной проповеди. Московская Духовная Академия. – Сергиев Посад, 1999. – 337 с.
19. Kravchenko N. Contextual inferential pragmatic model of discourse semiosis / N. Kravchenko // Canadian Journal of Science and Education. – Toronto, 2014. – No. 2. – P. 1135–1141.
20. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Диалог. Карнавал. Хронотоп. – 1993. – № 4. – С. 5–24.

21. Смирнов И. Порождение интертекста. Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б.Л. Пастернака / И. Смирнов. – СПб., 1995. – 192 с.
22. Norman Fairclough. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research* / Fairclough Norman. – London, 2003. – 270 p.
23. Riffaterre M. The Intertextual Unconscious / M. Riffaterre // *Critical Inquiry*. – 1987. – 13 (2). – P. 371–385.

Анотація

О. ЛЯШКО. ПРОБЛЕМА ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАВОСЛАВНИХ ПРОПОВІДЕЙ)

Стаття присвячена міждисциплінарному висвітленню поняття «інтертекстуальність» у ракурсі двох концепцій інтертексту: літературознавчої та лінгвістичної. Літературознавча концепція представлена в широкому (інтерсеmiotичному) аспекті (проповіді розглядаються як вербальні, невербальні, гіпертекстуальні та полікодові) і вузькому аспекті (проповіді досліджуються на наявність цитування, прецедентних текстів і прецедентних феноменів). У лінгвістичній концепції прототипна/типологічна інтертекстуальність є текстотвірною категорією, що виражає типові й повторювані текстові характеристики в процесі формування жанру православної проповіді.

Ключові слова: інтертекстуальність, міждисциплінарна категорія, цитування, прецедентні тексти, прецедентні феномени, типологічна/прототипна інтертекстуальність, православні проповіді.

Аннотация

О. ЛЯШКО. ПРОБЛЕМА ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ В МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОМ ОСВЕЩЕНИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРАВОСЛАВНЫХ ПРОПОВЕДЕЙ)

Статья посвящена междисциплинарному освещению понятия «интертекстуальность» в ракурсе двух концепций интертекста: литературоведческой и лингвистической. Литературоведческая концепция представлена в широком (интерсеmiotическом) аспекте (проповеди рассматриваются как вербальные, невербальные, гипертекстуальные и поликодовые) и в узком аспекте (проповеди исследуются на наличие цитирования, прецедентных текстов и прецедентных феноменов). В лингвистической концепции прототипическая/типологическая интертекстуальность является текстообразующей категорией, которая выражает типичные и повторяющиеся текстовые характеристики в процессе формирования жанра православной проповеди.

Ключевые слова: интертекстуальность, междисциплинарная категория, цитирование, прецедентные тексты, прецедентные феномены, типологическая/прототипическая интертекстуальность, православные проповеди.

Summary

O. LYASHKO. THE PROBLEM OF INTERTEXTUALITY IN THE INTERDISCIPLINARY CONTEXT (BASED ON THE ORTHODOX SERMONS)

The article concerns to the interdisciplinary context of the intertextuality notion in the foreshortening of two intertext conceptions: literary and linguistic. The literary conception is presented in the broad (intersemiotic) aspect – sermons are considered as verbal, non-verbal, hypertextual and polycode and in the narrow aspect – sermons are examined for citation, precedent texts and precedent phenomena. In the linguistic conception, the prototypical / typological intertextuality is a text-forming category that expresses typical and repetitive textual characteristics in the process of forming the genre of the Orthodox sermon.

Key words: intertextuality, interdisciplinary category, citation, precedent texts, precedent phenomena, typological/ prototypical intertextuality, the Orthodox sermons.